

Actualitatea procedurilor juridice romane

Prof. dr. Emil Molcuț*
Lect. dr. Jean Andrei*

Le droit romain privé a évolué sous l'influence de l'activité des magistrats judiciaires et des jurisconsultes qui ont créé les plus adéquates procédés juridiques en vue de la promotion des exigences de l'équité et de la bonne foi. L'expérience romaine nous montre que dans la réglementation juridique unitaire des relations sociales d'une grande diversité, le principal rôle revient à la pratique judiciaire et à la recherche scientifique et non pas à l'activité de législation. Par leurs fonctions et leurs finalités, les procédés juridiques créés par les romains peuvent convertir en expressions juridiques générales et abstraites toutes les catégories de relations sociales du domaine privé. Les Codes civils modernes de l'Europe continentale ont assumé et consacré les procédés juridiques romains, mais ils sont appliqués seulement dans les limites établies par la loi. Par rapport à la complexité et à la diversité des relations sociales de l'Union Européenne on impose un développement du rôle créateur de la pratique judiciaire par l'utilisation des procédés juridiques dans l'esprit du droit romain, conformément aux exigences de l'équité et de la bonne foi.

Se știe că romanii au creat, în domeniul privat, alfabetul dreptului și, totodată, categorii și principii care s-au integrat într-un sistem de drept armonios. În același timp, romanii au creat procedeele juridice necesare pentru reglementarea celor mai diverse categorii de relații sociale, în spiritul echității și al bunei credințe. Un asemenea tip de reglementare juridică, și-a dovedit din plin eficacitatea și a devenit un model pentru popoarele din lumea antică și de mai târziu⁶⁵.

Procedeele juridice create de romani, îi conferă fenomenului juridic propria identitate. Ele se utilizează atât în procesul elaborării, cât și în procesul aplicării dreptului. Prin intermediul acestor procedee, relațiile sociale dobândesc un conținut specific și sunt transferate în sfera juridicului. Ele sunt tipare în care se încadrează anumite tipuri de conduită umană. Asemenea tipare stabilesc ce consecințe decurg din fiecare tip de comportare și din fiecare tip de atitudine psihică. Sistematizarea lor, se face în funcție de specificul relațiilor la care se aplică și pe care le transpun în relații și operațiuni juridice. Prin funcțiile și finalitatea lor, ele fac posibilă o reglementare unitară a acestor relații și operațiuni. Configurându-se ca expresii juridice abstracte, procedeele juridice romane se pot aplica în orice tip de societate⁶⁶. Funcțiile lor s-au precizat atât de bine, iar raporturile dintre ele au devenit atât de clare, încât s-au articulat organic și s-au constituit într-un sistem cu

* Autorii sunt cadre didactice la Facultatea de Drept a Universității din București

⁶⁵ P. Stein, *Le droit romain et l'Europe*, Bruxelles, 2004, p.45, J. Gaudenet, *Droit privé romain*, Paris 2000, p.259; R. Robaye, *Les droit romain*, I, Bruxelles, 2001, p.34.

⁶⁶ R. von Ihering, *L' esprit du droit romain dans les diverses phases des son développement*, I, Paris, 1886, p.14.

o logică proprie. Prin extinderea și perfecționarea constantă a acestui sistem, s-a extins și s-a perfecționat, implicit, sfera de reglementare juridică.

Crearea unor procedee juridice tot mai bine adaptate la cerințele practicii, a fost definitorie pentru spiritul dreptului privat roman, iar afirmația că dreptul civil roman a evoluat pe cale procedurală trebuie înțeleasă în sensul că, de regulă, romanii au reglementat noile tipuri de relații sociale prin crearea și perfecționarea acestor procedee. Un asemenea fenomen se explică, în primul rând, prin diversitatea și complexitatea relațiilor din societatea romană. În concepția romanilor, care s-a dovedit judicioasă, acele relații nu puteau fi reglementate unitar și eficient prin textele rigide și generale ale legilor. Romanii au considerat că numai practica judiciară și cercetarea științifică sunt în măsură să ofere soluții optime, în spiritul echității și al bunei credințe, unor relații sociale atât de diverse și atât de complexe.

Pe această cale, ei au creat un sistem de mecanisme, care îi conferă dreptului un conținut specific și îi asigură o reală autonomie în raport cu celelalte componente ale sistemului social. Prin finalitatea și simetria lor, procedeele juridice romane se configurează ca o expresie juridică generală și abstractă a relațiilor dintr-o societate care se întemeiază pe economia de schimb și proprietatea privată. Aceste procedee juridice au fost utilizate cu deplin succes în vederea soluționării litigiilor dintre persoane, în vederea elaborării unui statut juridic al persoanelor, în vederea reglementării sistemului de stăpânire a lucrurilor, în vederea reglementării sistemului succesoral, precum și în vederea reglementării relațiilor sociale care se formează în legătură cu schimbul de mărfuri și cu prestarea de servicii⁶⁷.

II

1. a. Procedeele juridice din domeniul procedurii civile romane, create în practica magistraților judiciari, sunt un model de adaptare a unor reglementări juridice depășite, la realitățile unei societăți care se afla în plină transformare, păstrându-se, totuși, aparența că vechiul drept nu a fost modificat⁶⁸. Evoluția procedurii civile romane, ne arată că inovarea dreptului se poate realiza nu numai prin dispoziții ale legii, ci și prin intermediul unor subtile mijloace procedurale.

b. Astfel, prin procedeele juridice romane utilizate de pretor în virtutea lui imperium, se puteau soluționa cele mai diverse cazuri, fără organizarea unui proces. Avem în vedere prevenirea unor pagube iminente prin stipulationes praetoriae, determinarea pârâtului să adopte o anumită atitudine prin missio in possessionem, adresarea unor ordine prin interdicta, precum și desființarea actului păgubitor pentru reclamant prin restitutio in integrum⁶⁹. Aceste procedee pot fi

⁶⁷ Ch. Demangeat, *Cours élémentaire de droit romain*, I, Paris, 1876, p.143; P. C. Timbal, *Droit romain et ancien droit français*, Paris, 1975, p.2.

⁶⁸ G. Cornil, *Droit romain. Aperçu historique sommaire*, Bruxelles, 1921, p.419.

⁶⁹ Gaius, 4.1; Inst. 4.15 pr.; J. Gaudemet, *Revue historique de droit français et étranger*, Paris, 1965, p.660; D.2.1.4; C. Longo, *Novissimo digesto italiano*, X, Torino, 1964, p.667; E. Costa, *Cicerone giuriconsulto*, I, 1927, p.125; Arangio Ruiz, *Istituzioni di diritto romano*, Napoli, 1951, p. 141; Cicero, Pro Flacco, 21.49.

preluate, adaptate și utilizate în practica instanțelor, cu efecte benefice pentru apărarea intereselor legitime ale persoanelor.

c. Problema protejării intereselor legitime ale persoanelor a ocupat locul central în viața juridică romană, odată cu afirmarea echității și a dreptului natural⁷⁰. Potrivit concepțiilor romane evoluat, erau considerate legitime acele interese care trebuiau protejate în conformitate cu cerințele echității. Problema protejării acestor interese a fost soluționată de minune prin utilizarea formulei, de vreme ce pretorul elibera o formulă ori de câte ori considera că pretențiile formulate de reclamant sunt legitime, iar eliberarea formulei echivala cu acordarea acțiunii în justiție⁷¹. Așa au apărut acțiunile in factum, acțiunile ficticii și formula cu transpozițiune, prin intermediul cărora pretorul a deschis calea către justiție pentru toți aceia care formulau pretenții legitime în fața sa⁷². În același sens trebuie înțeleasă și acțiunea utilă, căci pornind de la cazurile soluționate prin acțiunea directă, pretorul putea soluționa și cazurile similare. Exercițându-și rolul creator prin asemenea mijloace, pretorul a dat curs cerințelor echității și protejat interesele legitime ale persoanelor, fără a mai aștepta intervenția legiuitorului.

2. a. În domeniul statutului juridic al persoanelor, dreptul privat roman a cunoscut o evoluție foarte sugestivă, de la reglementarea exclusivistă și discriminatorie, la reglementarea unitară și abstractă. Această evoluție a fost oglindită de relația dialectică dintre dreptul civil și dreptul ginților, care s-a finalizat prin eliminarea instituțiilor rigide și formaliste ale dreptului civil și prin afirmarea instituțiilor dreptului ginților, în spiritul echității și al bunei credințe⁷³. Astfel, dacă dreptul civil punea la temelie relațiilor dintre persoane distincția între status libertatis, status civitatis și status familiae, dreptul ginților asigură accesul tuturor persoanelor la actele juridice din domeniul privat⁷⁴. Pe această cale, ius gentium, ca ramură a dreptului privat intern, a evoluat în direcția atenuării, până la desființare, a distincțiilor dintre diversele categorii de persoane, pregătind terenul pentru reforma lui Caracalla privind generalizarea cetățeniei romane⁷⁵. Dacă la origine dreptul în vigoare respingea coexistența cetățeniei romane cu alte cetățenii, dreptul evoluat a consacrat o cetățenie unică, la care aveau acces toți oamenii liberi din statul roman, ca expresie a sintezei etnice și instituționale care s-a realizat prin acțiunea normelor de drept al ginților. La rândul lui, dreptul ginților s-a format prin activitatea creatoare a pretorului peregrin și a magistraților judiciari din provincii, preocupați de extinderea și armonizarea relațiilor dintre cetățeni și peregrini⁷⁶. Iată cum, practica judiciară, prin crearea unor procedee care confereau valoare juridică

⁷⁰ D. 1. 1. 3 și D. 1. 1. 11; Gaius, 1. 1; Inst. 1. 2. 1.

⁷¹ C. St. Tomulescu, *Revue internationale des droits de l'antiquité*, Bruxelles, 19, 1972, p.435.

⁷² Gaius, 4. 46 și 4.86 Inst. 4. 6.10; D. 14. 1. 5. 1; F. de Visscher, *Revue des études latines*, Paris, 33, 1956, p.136.

⁷³ R. Robaye, op. cit., p.38.

⁷⁴ D. 4. 5. 11.

⁷⁵ F. de Visscher, *Revue internationale des droits de l'antiquité*, Bruxelles, 8, 1961, p.229.

⁷⁶ C. Accarias, *Précis de droit romain*, I, Paris, 1886, p.15.

simplei manifestări de voință, a dus la transformări calitative în fizionomia instituțiilor juridice.

b. Un rol similar i-a revenit și dreptului pretorian, care prin mlădierea instituțiilor de drept civil, le-a conferit noi funcții și noi finalități, făcându-le accesibile tuturor categoriilor de persoane⁷⁷. Dacă dreptul ginților a apărut ca o replică la ius civile, iar dreptul pretorian a fost vocea vie a dreptului civil, în sensul că l-a adaptat la noile cerințe, ambele rânduiele juridice se caracterizează prin faptul că s-au format pe cale procedurală și că procedeele juridice care le sunt proprii au fost create de magistrații judiciari. În paralel, jurisprudența a creat procedee juridice similare și a analizat mecanismul de funcționare a lor, în diversele cazuri concrete⁷⁸. Aceste transformări ne arată cum utilizarea unor procedee juridice evaluate în activitatea judiciară din domeniul privat, poate pregăti terenul pentru înfăptuirea unor reforme în domeniul public, așa cum a fost cazul generalizării cetățeniei romane, într-un stat format din cetății și popoare extrem de diverse. Pe de altă parte, experiența romană ne arată că unificarea cetățeniei nu se poate realiza de la o zi la alta, ci trebuie pregătită prin reforme succesive, inclusiv prin activitatea creatoare a instanțelor judecătorești și a cercetării juridice.

3. a. În materia bunurilor, romanii au creat cele trei titluri juridice prin care lucrurile pot fi stăpânite de persoane, le-au definit cu precizie conținutul juridic și le-au conferit funcții specifice, astfel încât stăpânirea lucrurilor să poată fi exercitată într-un climat de ordine socială. Un rol important în acest proces de creație a revenit procedeele juridice prin care s-au stabilit atributele proprii fiecărei forme de stăpânire a lucrurilor, ca și mijloacelor procedurale prin care s-a realizat sancționarea lor⁷⁹. Raportându-se mereu la cerințele practicii, romanii au perfecționat vechile procedee și au creat altele noi, îmbogățind neconținutul juridic al conceptelor de posesiune, detențiune și proprietate. Pe această cale s-a putut înfăptui, în dreptul evoluat, deplina exploatare a lucrurilor de către toate persoanele.

Astfel, dacă la origine posesiunea se confundă cu usus și presupunea numai folosința lucrului, în dreptul clasic ea a dobândit un conținut abstract, configurându-se ca o figură juridică de sine stătătoare, iar în dreptul Justinian a fost inclusă în categoria drepturilor reale⁸⁰. Această evoluție și-a găsit expresia într-o terminologie extrem de diversă, din care rezultă că la romani a existat o strânsă relație între conținutul juridic al posesiunii și aplicațiile sale practice. Așa se face că fiecărui tip de posesiune îi corespundeau efecte juridice proprii și o protecție juridică specifică. În acest sens, textele romane ne dau prilejul să distingem între *possessio ad interdicta*, *possessio ad usucapionem*, *possessio iniusta*, *possessio*

⁷⁷ Gaius, 3. 32; D. 1. 1. 7. 1; Inst., 2.10.3.

⁷⁸ A. Guarino, Labeo, Napoli, 1, 1955, p.49; A. Popescu, *Studia et documenta historiae et iuris*, Roma, 39, 1973, p.496-511.

⁷⁹ Levy-Bruhl, *Revue historique de droit français et étranger*, Paris, 1959, p.617; E. Volterra, *Novissimo digesto italiano*, X, Torino, 1964, p.97; S. Solazzi, *Studia et documenta historiae et iuris*, Roma, 20, 1954, p.304.

⁸⁰ D. 41. 2. 1. 3 și D. 41. 2. 49. 1; C. St. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, 1973, p.166.

*civilis, possessio naturalis, bonae fidei possessio, și iuris possessio*⁸¹. Toate aceste tipuri de posesiune au anumite aplicațiuni, îndeplinesc anumite funcții și au anumite finalități. Ele au fost create în activitatea judiciară, cu scopul de a da curs unor cerințe ale practicii. Prin intermediul acestor procedee, diversele forme de stăpânire a lucrurilor dobândesc un conținut juridic propriu și produc efecte specifice.

Ele sunt model care poate fi utilizat în vederea reglementării relațiilor dintre diferite categorii de stăpânitori ai lucrurilor, în orice societate evoluată.

b. Tot din rațiuni de ordin practic, romanii au creat și titlul juridic de detențiune, pe care l-au desemnat prin termenul de *possessio corporalis*⁸². Acest titlu juridic a fost creat deoarece în lipsa lui nu s-ar fi putut realiza anumite operațiuni juridice, cum ar fi împrumutul în vederea folosinței sau depozitarea unor lucruri⁸³. Într-adevăr, dacă depozitarul sau comodatarul ar fi dobândit lucrul cu titlul de posesiune, ei ar fi avut perspectiva de a deveni proprietari prin uzucapiune, ceea ce ar fi dat naștere unor complicații practice. Pe de altă parte, puterile proprietarului asupra lucrului transmis cu titlu de detențiune se exercitau prin procedee juridice diferite, în funcție de operațiunile juridice care se realizau. Prin urmare, detențiunea avea, de asemenea, un conținut juridic specific, în funcție de aplicațiunile sale. Asemenea distincții prezintă avantaje practice și facilitează stabilirea de relații cu efecte precise, între stăpânitorii lucrurilor.

c. Instituția juridică a proprietății și dreptul subiectiv de proprietate au cunoscut, la romani, o evoluție îndelungată și complexă, începând cu formele primitive de proprietate și sfârșind cu reglementarea din epoca lui Justinian, când proprietatea era concepută ca un raport juridic abstract⁸⁴.

Această evoluție s-a realizat prin procedee juridice specifice, în măsură să asigure cea mai deplină stăpânire a lucrurilor și au configurat dreptul de proprietate ca pe o manifestare subiectivă a voinței umane. Termenii de *pecunia, familia, mancipium, heredium, hortus, ager publicus, latifundia, usus, fructus, abusus, proprius, proprietas, dominatus și dominium*, oglindesc în mod fidel, prin conținutul lor juridic, această evoluție⁸⁵.

Pentru a înfăptui saltul calitativ de la regimul juridic rigid și exclusivist al proprietății quiritare, la reglementarea evoluată din epoca lui Justinian, practica instanțelor judecătorești a consacrat cele mai diverse procedee juridice. Menționăm în acest sens acțiunile ficticii, acțiunile arbitrării, excepțiunile, uzucapiunea și tradițiunea. Prin utilizarea unora dintre aceste procedee au fost sancționate noi forme de proprietate, cum este cazul proprietății pretoriene, ca formă de proprietate

⁸¹ Gaius, 4. 155; C. 8. 4. 11; D. 43. 26. 8. pr. și 10.3. 7. 5; Cicero, *De lege agraria* 3. 3. 11; R. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, I, Paris, 1945, p.395.

⁸² C. St. Tomulescu, *op. cit.*, p.170.

⁸³ Et. Maqueron, *Iudex*, Napoli, 1, 1970, p.263; P. F. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, Paris, 1924, pag.557; A. E. Giffard, R. Villiers, *Droit romain et ancien droit français (obligations)*, Paris, 1976, p.92.

⁸⁴ C. St. Tomulescu, *Iudex*, Napoli, 3, 1972, p.108.

⁸⁵ XII T. VII. 12 și VIII, 14; Gaius, 2. 7 și 2. 40.

evoluată, expresia cerințelor echității în materia bunurilor⁸⁶. De fapt, proprietatea pretoriană (*in bonis*) a fost creată prin utilizarea unor mijloace procedurale.

În esență, evoluția proprietății la romani ne arată că, prin utilizarea unor mijloace procedurale, se poate realiza saltul de la o reglementare primitivă, în care dreptul se confundă cu obiectul său, la o reglementare evoluată, conform căreia titularul dreptului dispune de lucru printr-o simplă manifestare de voință⁸⁷.

d. Un interes practic deosebit îl prezintă fizionomia și funcțiile drepturilor reale care poartă asupra lucrului altuia (*iura in re aliena*), mai cu seamă dreptul de suprafață. Avem în vedere faptul că prin utilizarea dreptului de suprafață se pot realiza o serie de operațiuni juridice fără transmiterea dreptului de proprietate asupra terenului. Prin recurgerea la suprafață, s-ar putea preveni anumite dispute legate de transmiterea proprietății între persoane care aparțin unor state diferite.

4. a. Evoluția dreptului succesoral roman a fost guvernată de două tendințe: decăderea formalismului și ocrotirea rudeniei de sânge⁸⁸. Ambele tendințe s-au afirmat în practica judiciară, care a consacrat noi procedee juridice, de natură să adapteze și să modifice dispozițiile dreptului civil. Noile procedee au modificat dispozițiile dreptului civil atât cu privire la succesiunea *ab intestat* cât și cu privire la succesiunea testamentară. Introducerea lor a fost determinată de transformările succesive care au intervenit în organizarea familiei romane, precum și de noile funcții pe care familia le avea de îndeplinit în viața socială, în condițiile afirmării echității și a dreptului natural.

b. Dacă potrivit Legii celor XII Table, care consfințea principiul agnațiunii, cel mai îndepărtat moștenitor agnatic excludea cea mai apropiată rudă de sânge, prin reformele pretorului au chemate la succesiune și rudele de sânge⁸⁹. În acest scop au fost utilizate mijloacele procedurale ca *interdictum quorum bonorum* și *interdictum quod legatorum*.

c. În domeniul succesiunii testamentare pretorul a acordat *bonorum possessio* fie *secundum tabulas*, fie *contra tabulas*. Inițial pretorul a acordat *bonorum possessio* în scopul aplicării dreptului civil (*confirmandi iuris civilis gratia*), apoi pentru a umple unele lacune ale dreptului civil (*supplendi iuris civilis gratia*), iar în final pentru a promova soluții noi, în opoziție cu cerințele dreptului civil (*corrigendi iuris civilis gratia*). Pentru a promova noile idei, pretorul a recurs la procedee juridice ca *bonorum possessio cum re* și *bonorum possessio sine re*, precum și la *bonorum possessio decretalis* și *bonorum possessio edictalis*⁹⁰.

Reformarea sistemului succesoral roman prin procedee juridice pretoriene, învederează faptul că cerințele echității nu pot fi promovate prin măsuri radicale, de ordin legislativ, ci printr-o evoluție lentă, în practica instanțelor judecătorești.

⁸⁶ M. Bretone, Labeo, 11, 1965, p.193.

⁸⁷ U. Brasiello, *Corso di diritto romano. La proprietà nella sua essenza e nella sua estensione*, Milano, 1952, p.166; R. Robaye, *Le droit romain*, I, Bruxelles, 1996, p.167.

⁸⁸ Vl. Hanga, *Tratat de drept privat roman*, București, 1978, p.312; A. E. Giffard, *Precis de droit romain*, I, Paris, 1946, p.433.

⁸⁹ Gaius, 3. 12 și 3. 3; Ulpian, Reg., 26. 2; Paul, Sent., 4. 8. 22; Inst., 3. 9.

⁹⁰ Ulpian, Reg., 28. 13.

5. În domeniul obligațiilor, romanii au creat procedee juridice cu elemente și efecte specifice, pentru toate situațiile care se pot ivi în legătură cu nașterea, stingerea, transmiterea, garantarea, executarea sau neexecutarea unor obligații⁹¹. Pe de altă parte, fizionomia obligațiilor a evoluat de așa manieră încât manifestarea de voință a părților, precum și faptele licite și ilicite, să dea expresie cerințelor echității și ale buneii credințe. Raportându-se în permanență la cerințele practicii, magistrații judiciari și jurisconșulții au inițiat reforme succesive prin care, pornindu-se de la un regim al contractelor bazat pe formalism și pe riguroasa interpretare, s-a ajuns la stadiul maximei abstractizări a tehnicii juridice contractuale, în care drepturile și datoriile se nașteau din simpla manifestare de voință a părților, iar interpretarea actului se făcea în conformitate cu buna credință. Această evoluție s-a realizat nu prin măsuri radicale exprimate în forma legii, ci prin lente acumulări, în practica judiciară și în activitatea de cercetare științifică, prin utilizarea unor procedee subtile și eficiente, care s-au constituit într-un sistem simetric și funcțional. În final, dreptul obligațional roman a pus la dispoziția părților mecanisme juridice optime, pentru înfăptuirea celor mai diverse operațiuni juridice în domeniul circulației bunurilor, precum și în domeniul prestării de servicii. Forma, elementele și efectele acestor mecanisme sau procedee juridice sunt atât de bine elaborate, încât transpunerea în haină juridică a relațiilor specifice economiei de schimb, se poate face prin acte perfect adaptate fiecărei operațiuni juridice, într-un climat de deplină securitate juridică.

Prin precizia și funcționalitatea lor, aceste procedee simplifică forma necesară pentru nașterea unor obligații, căci se stabilește o corelație perfectă între elemente și efecte, în sensul că de anumite elemente ale contractului sunt legate anumite efecte juridice. Față de relația bine definită între elementele și efectele unor contracte, pe care, de altfel, codurile moderne le consacără, este ciudat să constatăm că în viața contractuală actuală se practică un sistem descriptiv, caracterizat prin enumerarea tuturor situațiilor care s-ar putea ivi și prin precizarea consecințelor lor, de parcă aceste situații și consecințe nu ar fi precizate și încadrate juridicește prin procedeele care formează sistemul contractual. Uneori se constată că părțile transcriu pur și simplu textele codului civil. Asemenea practici ajuridice, pot fi înlăturate numai prin întoarcerea la rigoarea gândirii și practicii juridice romane, care ne oferă toate instrumentele tehnice necesare pentru transpunerea în forme corecte a operațiunilor juridice proprii economiei de schimb.

⁹¹ D. 44. 7. 3. pr.; Gaius, 4. 2; Inst., 3. 13. pr.; C. 3. 36. 6; D. 19. 1. 11. 2; Cicero, De leg., 2. 16. 41.